

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΠΑΓΚΥΠΡΙΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

**ΕΞΟΥΣΙΑ
ΚΑΙ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ**

ΑΘΗΝΑ 2014
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ

Εξουσία
και
Δημοκρατία

επιμέλεια

Ανδρέας Μάνος και Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2014

Δημοκρατία, Δικαιώματα και Σιδηρούς κανών της ολιγαρχίας

I

Αν ο Κλεισθένης¹ μάθαινε όσα συμβαίνουν στην εποχή μας μάλλον δεν θα αισθανόταν και πολύ χαρούμενος όχι μόνο γιατί η δημοκρατία, το πολίτευμα που εισηγήθηκε στην Αρχαία Αθήνα παραχωρώντας όλες τις εξουσίες στην Εκκλησία του Δήμου, κακοποιείται σήμερα περισσότερο από ποτέ άλλοτε στη μακραίωνη ιστορία της, αφού στις μέρες μας όλοι, ακόμη και οι αντιδημοκράτες, δηλώνουν δημοκρατικοί, αλλά και γιατί η μελέτη της παγκόσμιας ιστορίας δεν δικαιώνει την δημοκρατία, αλλά το αντίθετό της, την ολιγαρχία, αφού μέχρι σήμερα δεν υπήρξε στον κόσμο μας κοινωνία που να μην διοικήθηκε ολιγαρχικά.

Τι εννοούν, όμως, οι αρχαίοι ως δημοκρατία και τι οι σύγχρονοι; Οι διαφορές τους είναι πράγματι αγεφύρωτες ή μήπως μεταξύ των υπάρχουν και αξιοσημείωτες ομοιότητες; Ποια από τις διαφορετικές δημοκρατίες που κατά καιρούς έζησαν οι λαοί θα πρέπει να θεωρείται αληθινή και ποια όχι και γιατί; Μήπως, τελικά, η δημοκρατία χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα για να κυβερνούν οι ισχυροί και ολίγοι αποσπώντας τη λαϊκή συναίνεση; Ή μήπως, οι άμεσες δημοκρατίες εκφράζουν τα λαϊκά συμφέροντα καλύτερα από τις αντιπροσωπευτικές, γι' αυτό θα πρέπει να επιστρέψουμε σε αυτές;

Παρακάτω θα επιχειρήσω να απαντήσω στα ερωτήματα αυτά αντλώντας τα επιχειρήματά μου τόσο από την ιστορία της φιλοσοφίας όσο και από την εννοιολογική ανάλυση της δημοκρατίας και τη σχέση της πολιτικής προς την ηθική φιλοσοφία.

II

Οι αρχαίοι Έλληνες² αποκαλούσαν δημοκρατία το πολίτευμα «όπου όλοι οι πολίτες μπορούσαν να συμμετέχουν στη λειτουργία του πολιτεύματος χωρίς να εμποδίζονται εξαιτίας της κοινωνικής τους θέσης,

του επαγγέλματός τους ή της περιουσίας τους»³, ώστε όλοι τους να μπορούν να είναι εκ περιτροπής και άρχοντες και αρχόμενοι. Για τους αρχαίους Αθηναίους λ.χ. ο Δήμος θα πρέπει όχι μόνο να συμμετέχει άμεσα στις κρατικές υποθέσεις: στην χάραξη της εξωτερικής πολιτικής, στην άσκηση, σε ανώτατο βαθμό, της νομοθετικής και δικαστικής εξουσίας, αλλά και να έχει συναίσθηση αυτής του της ευθύνης γι' αυτό και, όπως λέει ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο του Περικλή, οι αρχαίοι Αθηναίοι «όποιον (συμπολίτη τους) δεν έπαιρνε καθόλου μέρος (στις δημόσιες υποθέσεις) δεν τον θεωρούσαν ήσυχο αλλά άχρηστο»⁴. Για να το πούμε με τα λόγια του Περικλή⁵, στη δημοκρατία συμβαίνει το εξής παράδοξο: επειδή όλοι οι πολίτες είναι ίσοι, είναι δυνατόν όλοι τους να «φροντίζουν και για τα δικά τους και για τα πολιτικά πράγματα μαζί και ενώ ο καθένας τους να κοιτάζει τη δουλειά του, άλλος άλλη, να μην κατέχει γι' αυτό λιγότερο τα πολιτικά»⁶, αφού αυτά τους αφορούν όλους. «Η αθηναϊκή δημοκρατία, παρατηρείται στη βιβλιογραφία⁷, χαρακτηρίζεται από: 1. τη γενική αναγνώριση της αρχής της δημόσιας αρετής⁸, αφού η αρετή του πολίτη δεν μπορεί να διαφοροποιηθεί ριζικά από την αρετή του ανθρώπου και κανείς δεν μπορεί να ολοκληρωθεί ηθικά παρά μόνο ζώντας έντιμα ως πολίτης μιας συγκεκριμένης πόλης, 2. την καθιέρωση της αρχής της κατ' αριθμόν ισότητας και της πλειοψηφίας, 3. την αφοσίωση των πολιτών στη δημοκρατική πόλη κράτος, 4. την υπαγωγή της ιδιωτικής ζωής στο γενικό καλό, 5. την ανεκτικότητα στη διαφορά, στο διάλογο και τη διαφωνία⁹, ώστε οι πολίτες να ικανοποιούνται κατά την όρεξή τους και τέλος 6. την ισόρροπη διανομή δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αφού κανένα δικαίωμα δεν μπορεί να είναι ισχυρό αν δεν επάγεται υποχρεώσεις για τους άλλους. Για τους αρχαίους φιλοσόφους (Πλάτων, Αριστοτέλης)¹⁰, η ειδοποιός διαφορά της δημοκρατίας έναντι των άλλων πολιτευμάτων, η βασική της αρχή, είναι η ελευθερία γι' αυτό και στη δημοκρατική πολιτεία κάθε πολίτης έχει δικαίωμα, όχι μόνο να κάνει ό, τι θέλει και να κανονίζει τη ζωή του όπως του αρέσει, ανάλογα με το χαρακτήρα του, αλλά και να αντιλαμβάνεται τη δημοκρατία κατά πως θέλει, σαν να επιλέγει μια από τις πολλές δημοκρατίες που υπάρχουν στα ράφια ενός παντοπωλείου.

Αντίθετα, οι σύγχρονοι αντιλαμβάνονται τη δημοκρατία πολλαχώς και άλλοι την ταυτίζουν με την χαλάρωση των ελέγχων της κεντρικής εξουσίας χάριν της αυτονομίας των πολιτών, άλλοι με την αναρχία και άλλοι με ένα «φιλελεύθερο και αντιπροσωπευτικό σύστημα εξουσίας,

όπου εκλεγμένοι αξιωματούχοι αναλαμβάνουν να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντα ή τις απόψεις των πολιτών σε ένα πλαίσιο, όμως, που προσδιορίζεται επακριβώς από την κυριαρχία του νόμου»¹¹.

Συγκεκριμένα, από το τέλος της Αρχαίας Δημοκρατίας μέχρι τις μέρες μας έχουν καταγράψει στην παγκόσμια πολιτική ιστορία τρία κλασικά, θα μπορούσαμε να τα χαρακτηρίσουμε, μοντέλα δημοκρατίας, ενώ στις μέρες μας παρουσιάζονται και αρκετές παραλλαγές της δημοκρατίας:

Σύμφωνα με την πρώτη, την προστατευτική αντίληψη της δημοκρατίας, «οι πολίτες χρειάζονται προστασία τόσο από τους κυβερνώντες όσο και από τους συμπολίτες τους, όχι μόνο γιατί κανείς δεν μπορεί να τους διασφαλίσει ότι αυτοί που κυβερνούν θα προωθούν μια πολιτική που θα εναρμονίζεται με τα συμφέροντα των πολιτών ως συνόλου»¹², αλλά και γιατί «μόνο ένα ισχυρό προστατευτικό κράτος θα μπορούσε να περιορίσει κατάλληλα τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι πολίτες όταν αφήνονται να κάνουν του κεφαλιού τους»¹³ συμφωνώντας παροχές και αντιπαροχές εξασφαλίζοντάς τους ένα ειρηνικό και ασφαλές περιβάλλον για όλους.

Σύμφωνα με την δεύτερη, την αναπτυξιακή αντίληψη της δημοκρατίας, «η συμμετοχή των πολιτών στην πολιτική ζωή είναι αναγκαία, όχι μόνο για την προστασία των ατομικών συμφερόντων τους, αλλά και για να μπορούν όλοι τους, ανάλογα με τη συνεισφορά τους, να μετέχουν στα οφέλη της συλλογικής ανάπτυξης»¹⁴. Ή για να το πούμε αλλιώς, «οι πολίτες, σύμφωνα με την αναπτυξιακή αντίληψη της δημοκρατίας, πρέπει να απολαμβάνουν πολιτική και οικονομική ισότητα, όχι μόνο για να μην εξουσιάζει ο ένας τον άλλο»¹⁵ αλλά όλοι μαζί να συγκροτούν το νομοθετικό σώμα, αλλά και για να μπορεί ο καθένας από αυτούς να μετέχει στον καταμερισμό της ιδιοκτησίας, στην άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας είτε με άμεση εκλογή είτε με κλήρο, να διορίζεται δημόσιος λειτουργός ή διοικητικός υπάλληλος κτλ.

Σύμφωνα με την τρίτη, τη λαϊκή αντίληψη της δημοκρατίας, η εξουσία στη δημοκρατία δεν πρέπει να ασκείται απλώς από το λαό, αλλά από το λαό για το λαό και τα λαϊκά συμφέροντα, όχι μόνο γιατί η πολιτική ισότητα δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την οικονομική ισότητα και η οικονομική ζωή είναι αυτή που καθορίζει τις πολιτικές επιλογές των πολιτών και όχι το αντίστροφο, αλλά και γιατί άλλο πράγμα είναι

η πραγματική βούληση του λαού και άλλο η φαινομενική, αφού «ο λαός μπορεί παρασυρμένος από την προπαγάνδα και την ελλιπή πληροφόρηση ή από την πίεση της άρχουσας τάξης να ψηφίζει νόμους ενάντια στα συμφέροντά του»¹⁶.

Στις μέρες μας πολιτικοί φιλόσοφοι του διαμετρήματος του Ρώλς¹⁷, του Χάιεκ¹⁸ ή του Σουμπέτερ¹⁹, επιχειρούν να επαναπροσδιορίσουν το δημοκρατικό πολίτευμα παρουσιάζοντας νέες εκδοχές του, όχι μόνο γιατί παρά τις εγγενείς της δυσκολίες η δημοκρατία εξακολουθεί να ελκύει του λαούς της γης και σε όλους αρέσει να «αυτοχαρακτηρίζονται δημοκράτες, ανεξάρτητα αν οι απόψεις τους, τους τοποθετούν στη δεξιά, το κέντρο ή την αριστερά»²⁰, αλλά και γιατί η δημοκρατική ρητορική επιδρά στο λαϊκό αισθητήριο τόσο έντονα και καταλυτικά, που μόνο με ένα ποτάμι μπορεί να παρομοιαστεί που τίποτε δεν μπορεί να του αντισταθεί²¹. Για τους Βέμπερ²² και Σουμπέτερ²³ π.χ., η δημοκρατία δεν πρέπει να νοείται με την κλασική, αρχαιοελληνική της έννοια, ως «η βάση (δηλαδή) της δυνητικής ανάπτυξης όλων των πολιτών, αλλά ως καθοριστικός μηχανισμός για τη διασφάλιση αποτελεσματικής πολιτικής και εθνικής ηγεσίας»²⁴, που μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε μέσω ενός ανταγωνιστικού ελιτισμού κομματικών ηγεσιών²⁵ είτε μέσω «της εκχώρησης σε ορισμένα άτομα της εξουσίας να αποφασίζουν πάνω σε όλα τα πολιτικά, νομοθετικά και διοικητικά ζητήματα ως συνέπεια της πετυχημένης τους διεκδίκησης της λαϊκής ψήφου»²⁶. Για τους πλουραλιστές (Τρούμαν²⁷, Νταλ²⁸), τους νεοπλουραλιστές και τους κριτικούς πλουραλιστές, «η εξουσία έχει (στη δημοκρατία) μη ιεραρχική και μη ανταγωνιστική διάταξη (γι' αυτό) και (δεν μπορεί παρά να) αποτελεί αδιάσπαστο τμήμα μιας ατέρμονης διαπραγμάτευσης μεταξύ πολυάριθμων ομάδων που αντιπροσωπεύουν διαφορετικά συμφέροντα»²⁹ και κέντρα εξουσίας, γεγονός που, κατ' αυτούς, μάς ωθεί να εστιάσουμε την προσοχή μας περισσότερο «στις διαδικασίες που δημιουργούνται και απορρέουν από τα άτομα, τα οποία συνενώνουν τις προσπάθειές τους μέσα σε ομάδες και θεσμούς στον ανταγωνισμό για την εξουσία»³⁰ παρά στην δημοκρατία καθεαυτή.

Για τον Χάιεκ³¹ και τους εκπροσώπους της νομικά θεσμοθετημένης δημοκρατίας³² τους οποίους οι οπαδοί της λαϊκής δημοκρατίας τους αποκαλούν υποτιμητικά κρυφοδεξιούς γιατί ενώ δηλώνουν αμερόληπτοι κριτές των δημοκρατικών θεσμών, δικαιώνουν μόνο την δυτικού τύπου δημοκρατία, η αρχή της πλειοψηφίας είναι ένας αποτελεσματικός όσο και

επιθυμητός τρόπος για την προστασία των ατόμων από τις αυθαιρεσίες της κυβέρνησης και επομένως για την προστασία της ελευθερίας»³³. Όμως «η πολιτική και οικονομική ζωή (δεν μπορεί, όπως ορθά παρατηρεί ο Χάικ, να παραμείνει) θέμα ατομικής ελευθερίας και πρωτοβουλίας, (αν) η εξουσία της πλειοψηφίας (δεν) λειτουργήσει δίκαια και ορθά»³⁴, αν δηλαδή ο καταπιεστικός χαρακτήρας της εξουσίας δεν συγκρατηθεί από την κυριαρχία του νόμου, αφού η δημοκρατία δεν είναι αποκλειστικά και μόνο θέμα ποσοστώσεων, πλειοψηφιών ή θεσμών, αλλά και θέμα ποιότητας. Ο νόμος, παρατηρεί ο Χάικ (Χελντ σελ. 248, 249), δεν πρέπει να συγχέεται με τη νομοθεσία γιατί άλλο πράγμα είναι το ένα και άλλο το άλλο. Υπό τον όρο νόμος, συνεχίζει ο Χάικ, θα πρέπει να νοούμε αποκλειστικά και μόνο τους συνταγματικούς κανόνες, που καθορίζουν με σταθερό και γενικό τρόπο τους όρους δράσης των ατόμων, ενώ υπό τον όρο νομοθεσία θα πρέπει να νοούμε τις τυπικές αλλαγές στη νομική δομή του δικαϊκού μας συστήματος, οι οποίες επαφίενται στη σφαίρα δράσης και τον προγραμματισμό των περισσοτέρων κυβερνήσεων. Οι πολίτες, παρατηρεί ο Χάικ, δεν κινδυνεύουν να χάσουν την ελευθερία τους να επιδιώκουν προσωπικούς στόχους αξιοποιώντας τα ιδιαίτερα ταλέντα και χαρίσματά τους³⁵ όσο η κρατική εξουσία ασκείται στο πλαίσιο που ορίζει ο νόμος, γι' αυτό και ο νόμος είναι ανεπίτρεπτο να αλλάζει με τον τρόπο που αλλάζουν οι κυβερνήσεις και η νομοθεσία.

Για τους απολογητές της συμμετοχικής δημοκρατίας³⁶ (Πάτεμαν³⁷, Μακφέρσον³⁸ Πουλαντζάς³⁹), που οι απόψεις τους καλύπτουν «ένα ευρύ φάσμα δημοκρατικών μοντέλων από την κλασική Αθήνα μέχρι ορισμένες μαρξιστικές θέσεις»⁴⁰ που θέλουν τη δημοκρατία, τη μόνο λύση όλων των κοινωνικών γρίφων, αφού η δημοκρατία είναι μορφή και ταυτόχρονα περιεχόμενο, η νομική κατοχύρωση της ελευθερίας και της ισότητας (στα δημοκρατικά συντάγματα) έχει περισσότερο θεωρητική παρά πρακτική αξία⁴¹, όχι μόνο γιατί (αν) η ελευθερία και η ισότητα «δεν (αποκτήσουν) συγκεκριμένο περιεχόμενο (μέσω της νομοθεσίας) δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουν βαθιές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή»⁴², αλλά και γιατί ο νόμος είναι αδύνατον να μην εμπλακεί σε μια παρά φύση σχέση με την νομοθεσία και τις ανισότητες που αυτή επιφέρει⁴³, αφού στην πράξη είναι αδύνατον να διαφυλαχθεί απόλυτα η ουδετερότητα του κράτους. Το ισότιμο δικαίωμα (των πολιτών), παρατηρούν οι απολογητές της συμμετοχικής δημοκρατίας⁴⁴, στην ελευθερία και στην αυτοανάπτυξη

προϋποθέτει ενημερωμένους πολίτες, με μόνιμο ενδιαφέρον για τη διαδικασία της κυβέρνησης γι' αυτό και το πρωταρχικό μέλημα των δημοκρατικών κοινωνιών δεν μπορεί να είναι άλλο από την παιδεία και την καλλιέργεια του ενδιαφέροντός των πολιτών για τα συλλογικά προβλήματα.

Όλα αυτά αποδεικνύουν πως η δημοκρατία από την αρχαιότητα έως σήμερα αποτελεί ένα διαρκές ζητούμενο, όχι μόνο γιατί είτε το θέλουμε είτε όχι όλα τα πολιτεύματα μπορεί να έχουν εντέλει δημοκρατική θεμελίωση γι' αυτό και κάθε λαός έχει εν τέλει τους νόμους και τους ηγέτες που του αξίζουν, αλλά και γιατί είναι αδύνατον να λύσουμε τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε στην κοινή ζωή μας επιστημονικά και τεχνικά, χωρίς να καταφύγουμε δηλαδή στην πολιτική και τη φιλοσοφία, αφού, χωρίς «πολιτική φαντασία και εναλλακτικές πολιτικές ρυθμίσεις»⁴⁵ είναι (αδύνατον) να επιτευχθεί, συναίνεση, πρόοδος και κοινωνική ειρήνη. Πραγματική δημοκρατία, παρατηρεί με νοσταλγική διάθεση ο Ρουσσώ⁴⁶, δεν υπήρξε ποτέ στην παγκόσμια ιστορία και ούτε που θα υπάρξει, όχι μόνο γιατί είναι αντίθετο στη φυσική τάξη να κυβερνούν οι πολλοί και οι λίγοι να κυβερνιούνται, αλλά και γιατί μόνο ένας λαός⁴⁷ που θα αποτελούνταν από θεούς θα μπορούσε να κυβερνηθεί δημοκρατικά. Μια κυβέρνηση τόσο τέλεια δεν ταιριάζει στους ανθρώπους».

III

Για τους σύγχρονους φιλοσόφους, η δημοκρατία καθαυτή θα πρέπει να θεωρείται ως μια ουτοπική ιδέα, όπως τόσες και τόσες άλλες η αταξική κοινωνία λ.χ. ή η αναρχία, όχι μόνο γιατί «αν εγκύψουμε στην πολιτική ιστορία θα διαπιστώσουμε πως δεν υπήρξε δημοκρατία που να μην κυβερνήθηκε τελικά από μια μειοψηφία»⁴⁸, αλλά και γιατί η εξουσία έχει παντού το ίδιο πρόσωπο, σχετίζεται με τη βία και την απόλυτη υποταγή του ατομικού συμφέροντος στο συλλογικό, γι' αυτό και κανείς «καμία θεωρία, καμία επαγγελία, καμία Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων, κανένα Διεθνές Δικαστήριο Δικαιωμάτων, δεν μπορεί να ελπίζει ότι θα καταφέρει να αναχαιτίσει την εξουσία εξαναγκάζοντάς την να αυτοπεριοριστεί»⁴⁹ παρεκτός και αν διαθέτει ισχυρότερη εξουσία.

Για το Ρουσσώ, λ.χ., η δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς ένα ηγέτη να τη σέβεται - ακόμη και η Αρχαία Αθηναϊκή Δημοκρατία,

παρατηρείται στη βιβλιογραφία, δεν θα πρέπει να θεωρείται δημοκρατία των Αθηναίων αλλά του Περικλή γι' αυτό και όταν έφυγε αυτός εκείνη παρήκμασε -, όχι μόνο γιατί είναι πρακτικά αδύνατον όλοι οι πολίτες να αφήνουν τις δουλείες τους και να ασχολούνται όλοι με όλα, και πολλά ζητήματα στην οικονομία ή στις διεθνείς σχέσεις απαιτούν εξειδικευμένες, τεχνικές γνώσεις, αλλά και γιατί δεν μπορεί να υπάρξει τάξη χωρίς αρχή, αφού η μία προϋποθέτει την άλλη⁵⁰. Για τους Βέμπερ και Σουμπέτερ⁵¹, η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας, που παλιότερα θεωρούνταν το θεμέλιο του δημοκρατικού πολιτεύματος, θα πρέπει στις μέρες μας να εγκαταλειφτεί ως άχρηστη και πλήρης επικίνδυνων αμφισημιών, όχι μόνο γιατί «μέσα στον πολύπλοκο σύγχρονο κόσμο (με τα φαντς και τους οίκους αξιολόγησης που αντιμετωπίζουν κράτη και λαούς σαν ανώνυμες εταιρίες) δεν μπορεί να υπάρξει πετυχημένη κυβέρνηση χωρίς το κυρίαρχο κράτος να ξεχωρίσει με σαφήνεια από τον κυρίαρχο λαό, ώστε ο ρόλος του τελευταίου να περιοριστεί αυστηρά», αλλά και γιατί δεν πρέπει να τρέφουμε αυταπάτες για τις πνευματικές, ψυχικές και πνευματικές ικανότητες του μέσου πολίτη.

«Ως κράτος», παρατηρεί ο Μάικλς⁵², «δεν πρέπει να θεωρείται τίποτε άλλο παρά η οργάνωση μιας μειοψηφίας που αποβλέπει να επιβάλει στην υπόλοιπη κοινωνία την έννομη τάξη». «Η πλειοψηφία της ανθρωπότητας», συνεχίζει ο Μάικλς, «δεν είχε ποτέ τη δυνατότητα, ίσως ούτε και την ικανότητα, να αυτοκυβερνηθεί, αφού ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που οι μάζες κατόρθωσαν ελαυνόμενες από δυσaréσκεια να απογυμνώσουν την άρχουσα τάξη από την εξουσία της, πολύ γρήγορα θα αναφαινόταν στους κόλπους των ίδιων των μαζών μια νέα οργανωμένη μειοψηφία που θα καταλάμβανε τη θέση της άρχουσας τάξης» γι' αυτό και «στο τέλος - τέλος δεν πρέπει να ξετάζουμε τίποτε άλλο στην πολιτική μας ζωή παρά μόνο εάν η κυβέρνηση ή η κομματική ελίτ, είναι καταπιεστική ή φιλελεύθερη, αμαθής ή σοφή, χρηστή ή διεφθαρμένη, άγονη ή γόνιμη»⁵³. «Η ιστορία», παρατηρεί ο Μάικλς, «η μεγάλη δασκάλα της ζωής, δεν μας διδάσκει τίποτε άλλο παρά το ότι δεν υπήρξε ποτέ, κανένα λαϊκό κίνημα, καμία επανάσταση, οσοδήποτε δυναμικά και ενεργητικά κι αν ήταν, που να μπόρεσε να επιφέρει στην κοινωνική δομή της πολιτισμένης ανθρωπότητας μόνιμες οργανικές αλλαγές, αφού εκείνοι που αρχικά καθοδηγούσαν και παρωθούσαν το λαϊκό κίνημα, ξέκοψαν βαθμηδόν από τις μάζες για να απορροφηθούν από

την πολιτική τάξη και να δημιουργήσουν νέο κατεστημένο. Οι αιρετοί, παρατηρεί σε μια χαρακτηριστική αποστροφή του λόγου ο Μάικλς, εξαχρειώνονται συνήθως από το χρήμα και την εξουσία, προδίδοντας την εμπιστοσύνη των συναδέλφων τους προς ίδιον όφελος. Και από τις ζημιές που προκαλούν στους δημόσιους χώρους οι επαναστάτες – με τον πολύ πράγματι κόπο που καταβάλλουν για να καταστρέψουν τα κυβερνητικά κτήρια ή να ξηλώσουν τα ωραία λιθόστρωτα που σε τίποτε δεν τους φταίνε – δεν ωφελούνται παρά μόνο οι τζαμάδες και τα συνεργεία καθαρισμού, αφού, όταν ο άνεμος πάρει τον καπνό από τα δακρυγόνα, τους κάδους των απορριμμάτων και τις μολότοφ, όσοι μένουν ψηλά σπρώχνουν τους άλλους προς τα κάτω»⁵⁴.

Για τους φιλοσόφους, η ουσία της εξουσίας είναι μια και ακριβώς ίδια για όλα τα πολιτεύματα, πηγάζει από την άνευ όρων υποταγή του ατομικού στο συλλογικό, γι' αυτό και «κανείς δεν μπορεί να μας διαβεβαιώσει ότι μια κυβέρνηση που θα αναδειχθεί με δημοκρατικό τρόπο δεν θα επιχειρήσει στη συνέχεια να καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα για να εγκαθιδρύσει τον ολοκληρωτισμό και την απολυταρχία»⁵⁵, όπως, λ.χ. συνέβη στη Ναζιστική Γερμανία, ή το αντίστροφο, μια αυταρχική κυβέρνηση να θελήσει με ένα προοδευτικό της άνοιγμα να παραχωρήσει δικαιώματα στο λαό. «Το πρωταρχικό μέλημα όλων των κυριάρχων εξουσιών, παρατηρείται στη βιβλιογραφία, έγκειται στην εξυπηρέτηση της εξουσίας και των προνομίων της»⁵⁶ γι' αυτό και κανείς μας δεν θα πρέπει να αποδίδει στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις μεγαλόστομες δημοκρατικές διακηρύξεις των πολιτικών μεγαλύτερη σημασία απ' ό, τι αποδίδει στους όρκους κάποιου που αυτοδεσμεύεται να τιμωρήσει τον εαυτό του όταν σφάλλει, δεν τηρεί τα λόγια του, αλλάζει γνώμη κτλ. Ακόμη και στη δημοκρατία με τις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές της ισοπολιτείας και της αυτονομίας κανείς δεν μπορεί να μας διαβεβαιώσει ότι τα δικαιώματα και οι ελευθερίες δεν θα απονέμονται από την μια και δεν θα αφαιρούνται από την άλλη, όχι μόνο γιατί το συμφέρον του λαού επιβάλλει να προέχει το κοινό καλό και η αποτελεσματική διακυβέρνηση, έτσι ώστε κανείς από μας να μην δικαιούται άλλα δικαιώματά του να τα περιορίζει για χάρη του κοινού καλού και άλλα όχι, αλλά και γιατί η εξουσία δεν μπορεί παρά να είναι μια, ενιαία και απόλυτη, αφού, αν διασπαστεί και υπάρξει διάκριση των εξουσιών πολύ σύντομα θα υπάρξει σύγκρουση και ανταγωνισμός για την πρωτοκαθεδρία των εκπροσώπων

τους⁵⁷. Για πολλούς, παρατηρείται στη βιβλιογραφία, ο ηγέτης ενσαρκώνει τη θέληση του λαού καλύτερα από τις άψυχες συνταγματικές πρόνοιες γι' αυτό και δικαιούται, όχι μόνο να αξιώνει απεριορίστη εξουσία, αλλά και να φρονεί πως όλα τα ενδιάμεσα πολιτικά σώματα, όπως τα κοινοβούλια, οι τοπικές κυβερνήσεις και οι λαϊκές συνελεύσεις, πρέπει να είναι πλήρως εξαρτημένα από την κεντρική εξουσία, τη μόνη γόνιμη για το λαό.

Για τους φιλοσόφους, οι πραγματικά απεριορίστες δυνατότητες που έχουν σήμερα οι λαοί, ώστε με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, όπως λ.χ. ηλεκτρονικά δημοψηφίσματα, δημοσκοπήσεις, ερωτηματολόγια, να υπερβούν τις δυσκολίες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και να αναβιώσουν την Εκκλησία του Δήμου, δεν μπορούν ούτε κατ' ελάχιστον μάλιστα να κλονίσουν την ισχύ του σιδηρού κανόνα της ολιγαρχίας, όχι μόνο το μεγαλύτερο μέρος του λαού ούτε γνώση έχει ούτε άμεσο ή ζωτικό ενδιαφέρον για τα περισσότερα προβλήματα που θα κληθεί να διευθετήσει με την ψήφο του⁵⁸, αλλά και γιατί είναι λογικά αδύνατον να συμπέσουν έστω και σε γενικές γραμμές οι γνώμες των ανθρώπων, «αφού ο καθένας μας δικαιούται ενόσω ζει να έχει το δικό του τρόπο να προσεγγίζει τη ζωή και τις προκλήσεις της, αλλάζοντας τις γνώμες του, ωριμάζοντας και αποδεχόμενος πολλές φορές ό, τι πριν αποστρεφόταν»⁵⁹.

«Η δημοκρατική αρχή, παρατηρείται στη βιβλιογραφία⁶⁰, - η των πλειόνων ψήφος άρχει και πλέον έχει - μπορεί να ενισχύει πολιτικά τη δημοκρατία έναντι των άλλων πολιτευμάτων της μοναρχίας λ.χ. ή της αριστοκρατίας, αφού όσο πιο ευρεία είναι η αποδοχή ενός νόμου τόσο πιο σταθερό και αστασιάστο θα είναι το πολίτευμα, ωστόσο η αρχή αυτή δεν μπορεί να διασφαλίσει την ηθική υπεροχή της δημοκρατίας έναντι των αντιπάλων της, αφού πολλές φορές, κατά το παρελθόν, η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών ακολουθώντας δημοκρατικές διαδικασίες επεδίωξε και ενέκρινε πράγματα ηθικώς μεμπτά, όπως το apartheid, το κάψιμο των μαγισσών κτλ. Ή για να το πούμε αλλιώς, μπορεί ένα από τα ισχυρότερα κριτήρια που διαθέτουμε για την θέσπιση ή την μέτρηση της πραγματικής ισχύος ενός νόμου να είναι η λαϊκή αποδοχή του και ένας νόμος να κρίνεται εν τέλει από την θέληση των πολιτών να συμμορφώνονται εκούσια μαζί του, ωστόσο η αριθμητική υπεροχή των υποστηρικτών ενός νόμου.. δεν μπορεί να τον δικαιώσει ηθικά, αφού από αλλού αντλεί το κύρος του ο νόμος και από αλλού η ηθική». Στις μέρες μας, παρατηρείται στη βιβλιογραφία, η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να

αποβεί καταστροφική για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα για τρεις λόγους:

1. «Διότι η πλειοψηφία των πολιτών μιας δημοκρατίας μπορεί να αποφασίσει προκειμένου να αντιμετωπιστεί μια απειλή την κατάλυση ή την αναστολή της δημοκρατίας αναθέτοντας τη διακυβέρνηση σε μια ολιγαρχία ή σε μια δικτατορία. Για να το πούμε αλλιώς, οι εκλογές και οι μετασχηματισμοί της πλειοψηφίας δεν συνιστούν μόνο την ουσία της δημοκρατίας, αλλά και μια διαρκή απειλή γι' αυτήν, αφού τίποτε δεν εμποδίζει την πλειοψηφία να αποφασίσει να εγκαταλείψει τη δημοκρατία»⁶¹ και να στραφεί προς κάποια μικρή ομάδα ηγετών ή και σε ένα μόνο ηγέτη θεωρώντας ότι αντιπροσωπεύει και μιλά για όλο το λαό. «Ο φασισμός, παρατηρεί ο Μπούρμαν, αποτελεί μια ανοιχτή απειλή για τη δημοκρατία, αφού όλοι οι μοντέρνοι δεσποτισμοί παρέλασαν (στην παγκόσμια ιστορία επικαλούμενοι) το όνομα των εργατών ή του λαού»⁶².
2. «Διότι οι επιλογές μας δεν εξαρτώνται από κάποιον κοινό για όλους μας στόχο, αλλά από τις δυνατότητες που έχουμε, τον χρόνο, τον τόπο, τις γνώσεις, την όρεξή μας, το προνόμιο να έχουμε ο καθένας τη δική του λογική και να υιοθετεί είτε την πίστη είτε την αθεΐα, γι' αυτό και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ενεργούμε ανθρώπινα, όταν δεν έχουμε εναλλακτικές δυνατότητες»⁶³.
3. Διότι στις σύγχρονες, αντιπροσωπευτικού τύπου, δημοκρατίες μας ψηφίζουμε επιλέγοντας πρωτίστως πολιτικές και ιδέες και μετέπειτα πρόσωπα - πολλές φορές μάλιστα πολλοί συμπολίτες μας ψηφίζουν χωρίς να γνωρίζουν τίποτε για τα πρόσωπα, το ήθος και τον χαρακτήρα των προσώπων που ψηφίζουν, των ηγετών τους, πέρα από όσα προβάλλουν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας -, αν και οι ηγέτες είναι αυτοί που θα κληθούν να εφαρμόσουν τις ιδέες και τις πολιτικές στην πράξη⁶⁴.

Για τους σύγχρονους φιλοσόφους, «είναι λάθος να θεωρούμε την άμεση δημοκρατία πολιτική πανάκεια, ή ως ένα όραμα που με την βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και της τεχνολογίας θα γίνει

επιτέλους πραγματικότητα, όχι μόνο γιατί η δημοκρατία, όπως και κάθε άλλο πολίτευμα, είναι τελικά αδύνατον να αποφύγει το θετικισμό, την προσκόλληση στο θετικό δίκαιο και την αδιαφορία για την ηθική, αφού δίκαιο και ηθική είναι αδύνατον να συμπέσουν⁶⁵, αλλά και γιατί η δημοκρατία θα μπορούσε από φιλοσοφική σκοπιά «να παρομοιαστεί σαν μια κακόγουστη φάρσα της πλειοψηφίας εις βάρος μιας σιδηροδέσμιας μειοψηφίας», αφού κανείς δεν μπορεί να μας πείσει ότι κάτι είναι σωστό ή ότι οι απόψεις μας είναι λανθασμένες, μόνο και μόνο επειδή το θέλουν οι πολλοί.

IV

Όλα αυτά δείχνουν πως τελικά ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τη δημοκρατία είναι να μην είναι πραγματική δημοκρατία, να μην είναι, δηλαδή, δημοκρατία όλων ανεξαιρέτως των κοινωνικών τάξεων, αλλά να μετεξελιχθεί είτε σε συλλογική τυραννία ενός υπέρτερου αριθμητικά προλεταριάτου, που επιβάλλει τη θέλησή του σε όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις με ψηφίσματα και έκτακτες νομοθετικές πράξεις, είτε σε δεσποτισμό και δικτατορία μιας πολιτικής και οικονομικής ολιγαρχίας, μετατρέποντας το λαό σε πειθήνιο όργανο ενός ηγέτη ή μιας ηγετικής ομάδας. Η δημοκρατία, παρατηρεί ο Αριστοτέλης⁶⁶, δεν πρέπει να θεμελιώνεται στην ατομική ανωτερότητα του δήμου, αλλά να είναι πραγματικά συνολική, όχι μόνο γιατί χωρίς τη συμμετοχή των πολιτών και την ιδεολογική και πολιτική τους ζύμωση, είναι αδύνατον να λειτουργήσουν οι δημοκρατικοί θεσμοί⁶⁷, αλλά και γιατί ο σεβασμός του νόμου πρέπει να είναι ο σεβασμός του συμφέροντος όλων ανεξαιρέτως των κοινωνικών τάξεων και όχι ο σεβασμός του συμφέροντος των φτωχών ή των οικονομικά ή πολιτικά ισχυρών⁶⁸. Στην αληθινή δημοκρατία, συνεχίζει ο Αριστοτέλης, θα πρέπει να πλειοψηφούν οι γνώμες των μέσων από οικονομική και πολιτική άποψη πολιτών και όχι των φτωχών ή των πλούσιων, τους ενός δηλαδή ή των ολίγων, αφού αυτοί δεν είναι μόνο οι πιο φρόνιμοι και οι πιο μετριοπαθείς από τους συμπολίτες τους, αλλά και οι περισσότερο δεκτικοί στο λόγο και τα κελεύσματά του.

Σημειώσεις

1. Κλεισθένης (570-507 π.Χ.), Αθηναίος πολιτικός της Οικογένειας των Αλκμενιδών. Ο πατέρας του Μεγακλής ήταν αρχηγός των Παραλιών - δηλαδή της μεσαίας τάξης -, ενώ η μητέρα του Αγαρίστη ήταν θυγατέρα του τυράννου της Σικυώνας, επίσης Κλεισθένη. Ο Κλεισθένης δικαιολογημένα πολιτογραφήθηκε προστάτης του Δήμου όχι μόνο γιατί κατήργησε τους θεσμούς των γενών και των φυλών, που κατ' αυτόν αποτελούσαν τη βάση της κοινωνικής διαίρεσης της αθηναϊκής κοινωνίας, αλλά και γιατί προσπάθησε να εφαρμόσει στην πράξη τις αρχές της ισηγορίας και της ισονομίας. Παράλληλα, και για να ισχυροποιήσει ακόμη περισσότερο τη Δημοκρατία, ο Κλεισθένης αποφάσισε όχι μόνο να απομακρύνει από την εξουσία του τον Επώνυμο Άρχοντα -που εκλέγονταν για ενιαυσία θητεία- για να τον αντικαταστήσει με έναν από τους πενήντα Βουλευτές, που αναδεικνύονταν κατόπιν κλήρωσης και άλλαζε κάθε μέρα, αλλά και να καθιερώσει τον οστρακισμό, την τιμωρία δηλαδή με δεκάχρονη εξορία όποιου πολίτη, η πλειοψηφία των συμπολιτών του τον θεωρούσε επικίνδυνο για το δημοκρατικό πολίτευμα.
2. Ντ. Χελντ, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, μετάφραση Μ. Τζιαντζή (Αθήνα: Στάχυ, 1995), 28.
3. Θουκυδίδης, *Πελοποννησιακός Πόλεμος*, μετάφραση Ι. Θ. Κακριδής, II, 37, 40. Χελντ, ό.π., 28.
4. Θουκυδίδης, ό.π., II, 41. Χελντ, ό.π., 29
5. Περικλής (495-429 π.Χ.). Ο πατέρας του Ξάνθιππος ήταν πλούσιος Αθηναίος από το ιερατικό γένος των Βουζύγων, ενώ η μητέρα του Αγαρίστη ήταν ανιψιά του δημοκρατικού Κλεισθένη. Ο Περικλής προσπάθησε να ισχυροποιήσει ακόμη περισσότερο το Δημοκρατικό Πολίτευμα στη γραμμή που χάραξε ο Κλεισθένης αφαιρώντας εξουσία από τον Άρειο Πάγο, που θεωρούνταν όργανο των Ολιγαρχικών και παραχωρώντας την στην Εκκλησία του Δήμου και την Ηλιαία.
6. Θουκυδίδης, ό.π., II, 37, 40. Χελντ, ό.π., σελ. 28.

7. Θουκυδίδης, ό.π., ΙΙ, 41. Χελντ, ό.π., σελ. 29.
8. D. Lee, *Introduction to Plato, The Republic* (London: Penguin, 1974), 11-58, παραπέμποντας στις απόψεις του W. Jaeger, Χελντ, ό.π., 29.
9. Χελντ, ό.π., 29.
10. «Βασική αρχή της δημοκρατίας είναι η ελευθερία, διότι αυτό συνήθως λένε, ότι μόνο σ' αυτό το πολίτευμα απολαμβάνουν την ελευθερία και διότι κατεξοχήν στόχος της δημοκρατίας είναι η ελευθερία. Κύριο χαρακτηριστικό δε της ελευθερίας είναι ότι ο κάθε πολίτης γίνεται εκ περιτροπής και άρχων και αρχόμενος-διότι και το δημοκρατικό δίκαιο στηρίζεται στην κατ' αριθμόν και όχι στην κατ' αξίαν ισότητα και επομένως, αφού τέτοιο είναι το δίκαιο, την κυριαρχία έχει το πλήθος, και ό, τι αποφασίσουν οι περισσότεροι αυτό είναι το απόλυτο δίκαιο. Καθότι, όπως λένε, καθένας πολίτης πρέπει να έχει ίσα δικαιώματα. Συνεπώς στις δημοκρατίες μεγαλύτερη κυριαρχία έχουν οι άποροι παρά οι εύποροι, γιατί είναι οι περισσότεροι και κυριαρχεί η γνώμη των περισσότερων.» Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Ζ, 1317a-1318a, Χελντ, ό.π., 30-31, Πλάτων, *Πολιτεία*, 557 c, Π. Πανταζάκος, *Ηθική και Δημοκρατία*, (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2012), 224.
11. Χελντ, ό.π., 19.
12. Χελντ, ό.π., 78.
13. Χελντ, ό.π., 69.
14. Χελντ, ό.π., 87, 109.
15. Χελντ, ό.π., 87.
16. H. Kelsen, "Foundations of Democracy", *Ethics* 66.1 (1995): 1-101. Πανταζάκος, ό.π., 179.
17. Τζ. Ρωλς, *Θεωρία της Δικαιοσύνης*, μετάφραση Φ. Βασιλογιάννης, Β. Βουτσάκης, Φ. Παιονίδης, Κ. Παπαγεωργίου, Ν. Στυλιανίδης, Α. Τάκης (Αθήνα: Πόλις, 2006).
18. F. A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty* (London: Routledge and Kegan Paul, 1982).
19. Τζ. Σουμπέτερ, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, μετάφραση Κ. Τσαμπούρης (Αθήνα: Παπαζήσης, 2006).
20. Χελντ, ό.π., 15.
21. Θ. Βέικος, *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας* (Αθήνα: Θεμέλιο,

- 1987).
22. M. Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978). M. Albrow, *Bureaucracy* (London: Pall Mall, 1970).
 23. Για πολλούς υπάρχει «μια σημείο προς σημείο αντιστοιχία ανάμεσα σε πολλές ιδέες περί δημοκρατίας, οργάνωσης των κομμάτων και γραφειοκρατίας» μεταξύ του Βέμπερ και του Σουμπέτερ, G. Roth, *Introduction to Max Weber, Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978). Χελντ, ό.π., 167.
 24. Χελντ, ό.π., 161.
 25. Χελντ, ό.π., 147, 157.
 26. Χελντ, ό.π., 167.
 27. D. Truman, *The Governmental Process* (New York: Knopf, 1951). Χελντ, ό.π., 189 κ.ε.
 28. R. A. Dahl, "Pluralism Revisited", *Comparative Politics* 10.2 (1978): 191-203, 191. Χελντ, ό.π., 189.
 29. Χελντ, ό.π., 190.
 30. Χελντ, ό.π., 187.
 31. F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (London: Routledge and Kegan Paul, 1976). Χελντ, ό.π., 248.
 32. Χελντ, ό.π., 248.
 33. P. Whiteley, "Public Opinion and the Demand for Social Welfare in Britain", *Journal of Social Policy* 10.4 (1981): 453-476. Χελντ, ό.π., 251.
 34. F. Hayek, *The Constitution of Liberty* (London: Routledge and Kegan Paul, 1960). Χελντ, ό.π., 250-251.
 35. Hayek, *The Road to Serfdom*, ό.π. Χελντ, ό.π., 248.
 36. Χελντ, ό.π., 254.
 37. C. Pateman, *The Problem of Political Obligation: A Critique of Liberal Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985).
 38. C. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1977).
 39. N. Poulantzas, *State, Power, Socialism* (London: Verso/NLB, 1980).
 40. Χελντ, ό.π., 254.
 41. Χελντ, ό.π.
 42. Χελντ, ό.π.

43. Pateman, ό.π. Χελντ, ό.π., 255.
44. Pateman, ό.π. Χελντ, ό.π., 261.
45. Χελντ, ό.π., 267.
46. J. J. Rousseau, *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μετάφραση Δ. Κωστελένος (Αθήνα: Παγκόσμια Λογοτεχνία, χ.χ.), 111. Πανταζάκος, ό.π., 285, 351.
47. Rousseau, ό.π., 113.
48. J. Burnham, «Το Νόημα της Δημοκρατίας», μετάφραση Γ. Μερτίκας, *Λεβιάθαν* 16 (1996), 100 κ.ε.
49. Πανταζάκος, ό.π., 126.
50. Πανταζάκος, ό.π., 120.
51. Χελντ, ό.π., 169.
52. R. Michels, «Η Δημοκρατία και ο Σιδηρούς Νόμος της Ολιγαρχίας», *Η Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων στη Σύγχρονη Δημοκρατία*, μετάφραση Π. Κονδύλης, *Λεβιάθαν* 16 (1996), 30 κ.ε. Πανταζάκος, ό.π., 120.
53. A. Biscardi, *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, μετάφραση Π. Δημάκης (Αθήνα: Παπαδήμας, 1991), 135. Πανταζάκος, ό.π., 117.
54. Michels, ό.π. Πανταζάκος, ό.π., 120-121.
55. Πανταζάκος, ό.π., 126.
56. Burnham, ό.π. Πανταζάκος, ό.π., 126.
57. Πανταζάκος, ό.π., 127.
58. Πανταζάκος, ό.π., 510.
59. Πανταζάκος, ό.π., 511.
60. Πανταζάκος, ό.π., 124.
61. Πανταζάκος, ό.π., 124.
62. Burnham, ό.π. Πανταζάκος, ό.π., 122.
63. Πανταζάκος, ό.π., 123.
64. Πανταζάκος, ό.π., 55.
65. Πανταζάκος, ό.π., 124.
66. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 4, 1297α. Πανταζάκος, ό.π., 236.
67. Πανταζάκος, ό.π., 512.
68. Πανταζάκος, ό.π., 237.